

17. Лаптева Л.Е., Шутов А.Ю. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. – М., 1999. – 198 с. Вона ж. Региональное и местное управление в России (вторая половина XIX века). – М., 1998. – 151 с.
18. Білоконь М. Органи державного управління та місцевого самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. – Х., 2003. – 259 с.
19. Там само. – С. 172.
20. Чорний Д.М. По лівий берег Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) – Х., 2007. – 301 с.
21. Там само. – С. 4.
22. Антонов А.А., Маслийчук В.Л., Парамонов А.Ф. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917. – Х., 2004. – 192 с.
23. Прищеп О.П. Міська реформа 1892 р. та її запровадження на Волині // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 142 – 148.
24. Там само. – С. 148.
25. Страшко Є. До історії Ніжинських муніципальних органів самоврядування (друга половина XIX ст.) // Ніжинська старовина. – 2007. – Вип. 3 (6). – С. 60 – 64; Кулик В. Ніжинська міська управа // Ніжинська старовина. – 2007. – Вип. 3 (6). – С. 47 – 51.
26. Раковський Л. Чернігівське міське самоврядування і упорядкування міста в II пол. XIX ст. // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – 1995. – Вип. 3. – С. 33 – 40.
27. Робак І.Ю. Створення і діяльність «Общества ночных дежурств врачей в Харькове» // Історія та географія. – 2006. – № 21 – 22. – С. 36 – 39; Баличева Л.В. Основні напрямки діяльності державних і самоврядних органів влади щодо удосконалення пожежної безпеки будинків в Україні у XIX столітті // Історія та географія. – 2007. – Вип. 25 – 26. – С. 24 – 27.

Ю.А. Никитин ГОРОДСКАЯ РЕФОРМА 1892 Г. В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Сделана попытка анализа исследований конца XX – начала XXI столетия о характере, содержании и значении городской реформы 1892 г.

Ключевые слова: Российская империя, города, городское самоуправление, историография.

Y.A Nikitin MUNICIPAL REFORM OF 1892 IN THE MODERN HISTORIOGRAPHY

The author of this article makes an attempt to analyze the development of the end of the 20th and the beginning of the 21 centuries according to the content, nature and role of the municipal reform

Keywords: Russian Empire, political reaction, towns, municipal self-government, historiography.

УДК 94 (477.43/44)

О.П. Григоренко

**МІСТО БАР ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА СТОРІНКАХ АДРЕС-КАЛЕНДАРІВ
КІНЦЯ XIX СТ.**

У статті розглядаються відомості про місто Бар, що були вміщені у довідниково-статистичних виданнях кінця XIX століття. Матеріали цих видань дозволяють зробити аналіз соціально-економічного розвитку Бара в зазначений період, а також доповнити історію міста.

Ключові слова: місто Бар, Подільська губернія, Подільський адрес-календар, Пам'ятна книжка Подільської губернії.

Історичні міста Поділля за свою багатовікову історію пройшли важкий, але разом із тим надзвичайно корисний шлях соціально-економічного розвитку. У різні століття закладався фундамент для існування сучасних міст, а неоціненний досвід минулого може слугувати підґрунтям для сталого розвитку у майбутньому. Отож, дослідження історичного розвитку міст стає важливим напрямком у сучасній науці. Це стосується й міста Бар Вінницької області, чисельні факти з історії та розвитку якого знайшли місце в працях дослідників як минулого (М.Орловського [5], Є.Сіцинського [9], М.Яворовського [10]), так і сучасності (А.Локаєнка, І.Пшука [4], І.Барладина, М.Йолтуховського [2], с.Єсюніна [3]), а також у матеріалах I Міжнародної конференції «Бар. Барська земля – крізь призму століть» [1]. Проте більш детальне дослідження історії Бара дадуть змогу відкрити ще чимало маловідомих сторінок історії, простежити етапи становлення міста та виявити певні закономірності. Об'єктивне і

повне висвітлення всіх історичних процесів та етапів розвитку міста можливе лише за умов використання ґрунтовної джерельної бази.

Одними з найбільш інформативних історичних джерел кінця XIX – початку XX ст. слугують адрес-календарі, які почали широко розповсюджуватися в Подільській губернії наприкінці XIX ст. і набули масового видання на початку XX ст. Ці видання мали інформативний та інколи статистичний зміст, містили переважно інформацію про установи, підприємства й особи, що їх очолювали. За виданням адрес-календарі поділялися на губернські, регіональні (Південно-Західного краю, що об'єднував три губернії – Київську, Подільську, Волинську) та всеросійські. Для дослідження історії подільських населених пунктів, й зокрема Бара, найбільш цікаві подільські адрес-календарі, які видавалися Подільським губернським статистичним комітетом та носили назви «ПАМЯТНАЯ КНИЖКА ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ», «ПОДОЛЬСКИЙ АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ». «АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ». На сьогодні названі довідниково-статистичні видання за різні роки зберігаються в бібліотеках Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Кам'янець-Подільського національного університету, Центрального державного історичного архіву України та Державного архіву Вінницької області. Зауважимо, що інформація цих видань хоча й використовувалася в дослідженнях історії населених пунктів, але досить обмежено. Спробуємо виокремити з адрес-календарів кінця XIX ст. відомості про місто Бар Могилівського повіту.

За «Памятной книжкой» 1885 р. можна з'ясувати, що Бар мав статус заштатного міста і фактично не виконував регіональних адміністративних функцій – він не був навіть волосним центром. Із державних установ тут перебувала лише Камера мирового судді 5-ї дільниці 3'їзду Мирових суддів [6, Справ. отдел, с. 31]. Функції органів місцевого самоврядування виконувала міська управа та дума (склад не зазначений). Серед офіційних осіб зазначені виконуючий обов'язки поліцейського наглядача Сергій Іванович Кітновський та міський нотаріус відставний штабс-капітан Петро Олексійович Асламович [6, Адрес-календар, с. 11, 43]. Органом місцевого самоврядування була міська дума та управа (склад, на жаль, не наведений).

У Барі діяв жіночий православний монастир на чолі з монахиною Лідією, перебував благочинний 5-го округу Могилівського повіту Подільської єпархії священник Іоанн Корчинський та адміністратор Барського костюлу Могилівського деканату Вержбицький [6, Справ. отдел, с.3, 13, 16].

До містечка вів поштовий тракт, діяла поштова контора, яка приймала та видавала будь-яку кореспонденцію. До того ж у Барі існувала телеграфна станція (одна із 23-х у губернії), щоправда, працювала вона лише вдень [6, Справ. отдел, с.70]. Серед промислових підприємств, зазначених у згаданій «Памятной книжке», є відомості про винокурний завод, який належав купцю Штоку і К та виробляв спирт. Діяли в Барі три медоварних заводи: Лейзора Айзенберга (зробив 4 варки меду на 40 руб.), Левітової (3 варки на 30 руб.) та Вайнберга (1 варка на 10 руб.) [6, Справ. отдел, с.83, 97]. Населення міста становило 11566 мешканців (5565 – чоловіків, 6001 – жінок). За цим показником Бар займав шосте місце серед 17 міст Подільської губернії, випереджаючи більшість повітових центрів, зокрема Літин, Летичів, Брацлав, Гайсин, Ольгополь, Ямполь, Нову Ушицю [6, Справ. отдел, с. 111].

Новий етап у розвитку Бара засвідчує «ПОДОЛЬСКИЙ АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ» 1895 р. У ньому подається вже більш докладна інформація про установи та заклади міста. Зокрема, наводиться повний склад міської думи: міський голова – губернський регістратор Петро Олександрович Томиловський, гласні: міщанин Стефан Іванович Боровської, міщанин Казимир Семенович Глушко, міщанин Лаврентій Микитович Черниш, міщанин Йосип Трохимович Слабовський, колезький регістратор Захарій Петрович Воронецький, міщанин Іван Домінікович Малиновський, міщанин Микола Максимович Воскобійник, відставний фельдфебель Григорій Феодосійович Карнаухов, дворянин Генріх Карлович Ліснер, селянин Ігнатій Михайлович Пржеорський, міщанин Григорій Семенович Грузевич, міщанин Павло Петрович Ціцюрський, титулярний радник Михайло Олександрович П'ятин, дворянин Франц Войцехович Бандровський, міщанин Адам Семенович Глушко, міщанин Мордко Шимонович Фукс, а також склад міської управи: міський голова, члени управи – міщанин Йосип Трохимович Слабовський та селянин Ігнатій Михайлович Пржеорський, міський секретар – селянин Микола Онуфрієвич Мельников [7, с. 264-265].

Так само, як у 1885 р., в Барі діяла Камера мирового судді 5-ї дільниці 3'їзду Мирових суддів (мировий суддя – статський радник Петро Іванович Дебренадер), а серед офіційних

осіб – поліцейський наглядач (колезький асесор Євген Степанович Стасюков) та міський нотаріус (не маючий чину Михайло Федорович Шиманський) .

Відбулися зміни в адміністрації духівництва – благочинний 5-го округу Могилівського повіту Подільської єпархії перебував не в Барі, а в с. Матвійківці. Зазначений в адрес-календарі настоятель православного храму міста – священник Афанасій Дверницький. Костьол очолював ксендз Олександр Щавинський. Казенним рабином зазначений Нахман Сербер. Без змін залишився лише жіночий Покровський заштатний православний монастир на чолі з ігуменією Лідією [7, с.75, 262, 264].

Містить «Подольський адрес-календарь» 1895 р. відомості про Барське двокласне міське училище. Штатний доглядач (він же вчитель історії та географії) – не маючий чину Мойсей Костянтинович Крохмальний, законовчителями були священники Іоан Бутович і Афанасій Дверницький, учителями – Олексій Якович Яресько, Сергій Михайлович Лебедев і Боніфатій Матвійович Сангурський, учитель підготовчих класів – Євфимій Арсентійович Калинович, помічниця вчителя підготовчих класів – Наталя Феодосіївна Харченко, наглядач жіночого відділення – Марія Миколаївна Свистунова, вчителька рукоділля – Марія Федорівна Качаровська, вчитель гімнастики – фельдфебель Григорій Кузенко, училищний лікар – Семен Мойсейович Герцман [7, с.257]. Серед посадовців та установ охорони здоров'я названі: міський лікар титулярний радник Михайло Олександрович П'ятин, дві аптеки – дворянина Адріана Едуардовича Страуса (управляючий провізор Нута-Натан Мешенберг) та його ж аптечне відділення (орендар провізор Еміліє Робертович Томас, управляючий – Хаїм Фарландський). До того ж у розділі «Вільнопрактикуючі лікарі» згадані ще чотири лікарі – Семен Мойсейович Герцман, Марк Мойсейович Морейніс, Карл Германович Радзевський, Стройновський [7, с.266, 291].

Серед установ транспорту і зв'язку на 1895 р. у Барі зазначена залізнична станція, збудована після прокладання в 1892 р. лінії Жмеринка – Могилів [3, с. 120] (начальник станції Феодосій Дмитрович Заборовський, помічник – Василь Лазарович Андрєєв) та поштово-телеграфна контора (очолював надвірний радник Віталій Леопольдович Ренард, помічник – губернський секретар Філіп Йосипович Лотоцький) [7, с. 252-255].

У розділі «Найбільші представники фабрично-заводської промисловості», де поданий перелік підприємств, що мали річне виробництво на суму понад 5 тис. руб., згадується два підприємства: винокурний завод (власник купець Шая-Лейба Мільман, управляючий – Хаїм Шая-Лейбович Мільман), водяний млин (міська власність, орендар та управляючий – Янкель-Овсія Кац) [7, с.320, 339]. Картину економічного життя доповнюють відомості про існування в Барі представників страхових товариств: Російського від вогню та градобою (міщанин Нахман Сербер), Варшавського від вогню (купець Генріх Карлович Ліснер), Північного від вогню (купець Вольф Хаїмович Бронштейн), Російське від вогню (селянин Василь Горбачук), Комерційного (купець Іось Мосенкіс) [7, с.304].

«ПОДОЛЬСКИЙ АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ» 1900 р. фіксує переважно зміни посадовців, що відбулися від 1895 р. Новий склад мали органи місцевого самоврядування. Міська дума: міський голова – Володимир Миколайович Шпакович; гласні: Микола Максимович Воскобійник, Степан Михайлович Боровський, Захарій Петрович Воронецький, Адам Семенович Глушко, Федот Сильвестрович Ковальов, Прохор Павлович Камінський, Семен Іванович Китайчук, Іван Григорович Левицький, Микола Григорович Ружицький, Нахман Киселевич Сербер, Антон Адальбертович Соколовський, колезький секретар Йосип Йосипович Таневський, Леон Адольфович Трентовський, Аполлон Адольфович Феєр, Лаврентій Микитович Черниш, відставний капітан Фелікс Андрійович Чарнецький, Олександр Іванович Янковський. Міська управа: міський голова, члени управи: Гвидон Гнатович Бачинський та Володимир Петрович Воронецький, міський секретар – Павло Миколайович Василевський [8, с.190].

Камеру мирового судді 5-ї дільниці З'їзду Мирових суддів очолив колезький асесор Юлій Антонович Соловійов, поліцейським наглядачем значився губернський секретар Микола Микитович Драгомирецький, а міським нотаріусом – Олександр Іванович Янковський. У порівнянні з минулими роками з'явилась нова установа – квартира помічника наглядача 2-го округу Акцизного управління, яку очолив не маючий чину Феофан Пилипович Воронецький [8, с.14, 184].

В адміністративному підпорядкуванні духівництва відбулася єдина зміна – благочинний 5-го округу Могилівського повіту Подільської єпархії знову перебував у Барі. Благочинним

названий настоятель православного храму священник Афанасій Дверницький. Костьол очолював все той же ксендз Олександр Щавинський, казенним рабином був призначений Нахман Сербер. Так само без змін залишився жіночий Покровський заштатний православний монастир на чолі з ігуменією Лідією [8, с. 69, 189].

Викладацький склад Барського двокласного міського училища мало змінився. Очолював його той самий штатний доглядач (він же вчитель історії та географії) – Мойсей Костянтинович Крохмальний, але вже в чині надвірного радника. Як і в 1895 р., законовчителями були священники Іоан Бутович і Афанасій Дверницький, учителями – колезький секретар Олексій Якович Яресько та титулярний радник Сергій Михайлович Лебедев, учителем підготовчих класів – Євфимій Арсентійович Калинович, наглядачем жіночого відділення – Марія Миколаївна Свистунова, вчителькою рукоділля – Марія Федорівна Качаровська, училищним лікарем – Семен Мойсейович Герцман. Нових осіб бачимо лише на посадах помічника вчителя підготовчих класів (Андрій Саватієвич Ганджей) та помічниці вчителя підготовчих класів (Людмила Іванівна Зинович) [8, с.187-188]. Серед посадовців охорони здоров'я посада міського лікаря у 1900 р. була вакантною. Що стосується аптек, то діяли ті самі дві аптеки дворянина Адріана Едуардовича Страуса. Орендарем обох виступав провізор Нута-Натан Мешенберг, він же був управляючим першою аптекою. Другою аптекою керувала його помічниця Магда Бонухар. Серед «вільнопрактикуючих лікарів» згадані три лікарі – Семен Мойсейович Герцман, Марк Мойсейович Морейніс, Франц Сигізмундович Стройновський [8, с. 208].

Відбулися зміни й у керівництві залізничної станції: до 1900 р. її очолював Ксенофонт Саватієвич Храневич, з середини 1900 р. – Володимир Ерастович Василевський; помічником був Віктор Григорович Загнєєв, – та поштово-телеграфної контори: її очолював надвірний радник Аполлінарій Миколайович Гаєвський, помічником був Петро Костянтинович Сливинський [8, с. 29, 186].

У 1900 р. серед найбільших заводів та фабрик губернії (з щорічним виробництвом понад 5 тис. руб.) названо ті самі два підприємства, що й у 1895 р. Єдина відмінність: власниками винокурного заводу зазначені Йосип Нікельшпург, Яків Захаренко та Мойсей Цвілін, а водяний млин (міська власність) перебував в оренді спадкового почесного громадянина, проскурівського купця Соломона Григоровича Маранца, управляючим на млині був Маркус Меерович Горенштейн [8, с.236, 259]. У сфері страхової справи в Барі діяли представники чотирьох товариств: Другого Російського від вогню (міщанин Нахман Сербер), Варшавського від вогню (купець Генріх Ліснер), від вогню «Росія» (міщанин Шефтель Зильберман), від вогню «Якір» (міщанин Лейба Ландау) [8, с.222].

Аналіз відомостей адрес-календарів дає підстави стверджувати, що наприкінці XIX ст. Бар був доволі значним населеним пунктом не лише Могилівського повіту, а й усієї Подільської губернії. Він за населенням і торгово-промисловим розвитком перевищував чимало міст, навіть повітових. Усе це стало підґрунтям для соціально-економічного розвитку міста на початку XX ст., коли Бар став визначним промисловим та культурно-освітнім центром Поділля [3, с.116-124].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бар. Барська земля – крізь призму століть / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – 448 с.
2. Барландин І., Йолтуховський М. Історія рідного краю. Частина II. Краєзнавчі нариси про подільське місто Бар та його околиці в XIX-на поч. XX ст. – Бар, 1992.
3. Єсюнін С.М. Місто Бар Могилівського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціально-економічні аспекти // Третя Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіон, 2009. – С. 116-124.
4. Локаєнко А., Пшук І. Бар // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К.,1972. – С.113-124.
5. Орловський Михайло Якимович. Вибрані праці / [упоряд. Трембіцький А.М., Єсюнін С.М.]. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – 276 с.
6. Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения. – Каменец-Подольск,1885. – 1 отдел – XLII с., адрес-календарь – 77 с., справочный отдел – 116 с.
7. Подольский адрес-календарь / Сост. В.Гульдман. – Каменец-Подольский,1895. – 452 с.
8. Подольский адрес-календарь / Сост. В.К.Гульдман. – Каменец-Подольский,1900. – 349 с.

9. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета /Под редакцией Е.Сецинского. – Вып. 9. – Каменец-Подольск, 1901. – 1064 с.
10. Яворовский Н.И. Историко-статистическое описание заштатного города Бара и заштатного барского св. Покровского монастыря // Подольские епархиальные ведомости. – 1875. – №12. – С.356-369, №16. – С.473-484. №17. – С.502-512, №18. – С.533-548.

А.П. Григоренко МІСТО БАР ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА СТОРІНКАХ АДРЕС-КАЛЕНДАРІВ КІНЦЯ ХІХ СТ.

В статье рассматриваются сведения о городе Бар, которые были помещены в справочно-статистических изданиях конца XIX века. Материалы этих изданий дают возможность сделать анализ социально-экономического развития Бара в названный период, а так же дополнить историю города.

Ключевые слова: город Бар, Подольская губерния, Подольский адрес-календарь, Памятная книжка Подольской губернии.

A.P. Grigorenko CITY BAR PODOLSK PROVINCE CALENDAR PAGES ADDRESS LATE NINETEENTH CENTURY

The article reviews information about the town Bar, which were contained in the statistical publications of reference-late nineteenth century. Materials for these publications make analysis of the socio-economic development of Bar in that period, and its history.

Keywords: City Bar, Podolia Governorate, Podolsky addresses calendar, a memorial book Podolsk province.

УДК 929.652 (4-15) «XIX-XXI»

О.А. Бакалець

**МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ
УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ І КРАЄЗНАВЦІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Автор статті робить спробу проаналізувати через призму поглядів українських істориків та краєзнавців ХІХ – поч. ХХІ ст. проблеми становлення та специфіку дії Магдебурзького права в Україні та, зокрема, на Поділлі.

Ключові слова: Магдебурзьке право.

Сучасний етап розвитку української історіографії відзначається складними процесами переосмислення й переоцінок існуючих концепцій минулого України і, зокрема, ролі Магдебурзького права в її розвитку.

Історія Магдебурзького права в Україні та на Поділлі залишається на сьогодні малодослідженою проблемою, яка потребує подальшого наукового пошуку сучасних істориків і краєзнавців. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб у ході вивчення позитивних рис організації самоврядування міських громад, судочинства за часу дії Магдебурзького права знайти можливості використання цього досвіду міськими та сільськими територіальними громадами в сучасній Україні.

До проблеми становлення та специфіки дії Магдебурзького права в Україні в тій чи іншій мірі зверталися українські науковці: у ХІХ – на початку ХХ ст. М. Маркевич [28], М. Орловський [6], В. Антонович [2], М. Грушевський [16;17], М. Владимирський-Буданов [13], В. Отомановський [32], Є. Сіцинський [38; 39], Д. Багалій [3], М. Яворовський [6], М. Василенко [10]; у радянський період – О. Компан [24], І. Рибалка [35], М. Белінський [8], Г. Логвин [27], П. Сас [33] та інші. Більшість із цих досліджень присвячені окремим українським містам чи регіонам.

Важливий внесок у регіональне вивчення Магдебурзького права зробили сучасні історики-краєзнавці: В. Кульчицький [18], В. Губарев [15], І. Підкова, Р. Шуст [18], Н. Білоус [9], Л. Баженов [4; 6], Ю. Савчук [30], П. Михайлина [28], М. Купчишин, А. Мичак [25], с. Вовк, В. Косаківський, с. Таранець [14], І. Мельничук [29], В. Белашов [7], І. Сюдюков [42], Н. Стрельбицька [6], М. Йолтуховський [23], О. Бакалець [5; 6], Г. Шенк [40].

Заслуга Михайла Орловського (1807–1887), визначного духовного пастиря і просвітника, одного із засновників подільського краєзнавства, дослідника історії міст, містечок